

*До спеціалізованої вченої ради Д 64.086.01
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

В І Д Г У К

**офіційного опонента – доктора юридичних наук, професора Зайця
Анатолія Павловича на дисертаційну роботу Мерник Анастасії
Муслімівни на тему: «Обмеження прав людини в умовах особливих
правових режимів: загальнотеоретичні аспекти», подану на здобуття
наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01
«Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень»**

**Актуальність обраної теми дослідження обумовлюється тим, що
введення воєнного стану в Україні з 24 лютого 2022 року зумовило нові умови
життя громадян в країні. В межах цього особливого правового режиму, що
визначений законодавством, обмеження прав людини стають невід'ємною
складовою зусиль держави для ефективної мобілізації ресурсів та протидії
військовій агресії. Згідно з чинним законодавством, воєнний стан передбачає
тимчасове обмеження прав і свобод громадян з метою забезпечення національної
безпеки та усунення загрози державній незалежності та територіальній
цілісності.**

**Важливо враховувати, що під час воєнного стану деякі права можуть бути
обмежені, але водночас існують фундаментальні абсолютні права, які не
підлягають обмеженню за жодних обставин. Важливим є забезпечення
можливості громадян захищати свої законні права в умовах дії особливих
правових режимів, звертаючись до правоохоронних органів та інших
компетентних державних інститутів.**

**Аналізуючи обмеження, які супроводжують введення воєнного стану, слід
враховувати широкий спектр заходів, від комендантської години та обмежень на
свободу пересування до можливості примусового відчуження майна.
Запроваджені обмеження мають своєю метою забезпечити ефективну оборону та
безпеку держави, однак при цьому не порушувати права людини.**

Важливим є також усвідомлення громадянами своїх прав та обов'язків у нових умовах, щоб уникнути можливих порушень та захистити себе від можливих зловживань. Слід наголосити, що ведення воєнного стану не є підставою для застосування тортур чи приниження гідності людини, а громадяни мають право на захист своїх законних інтересів у суді.

Науково-теоретичною базою дослідження стали наукові праці в сфері прав людини, їх обмежень, правових режимів вчених-правознавців у юридичній науці таких, як: В. Бойко, О. Зозуля, П. Рабінович, О. Сенаторова, І. Ситняківська, Н. Сейко, Ю. Фігель, Г. Шмельова та інших.

В основу дисертаційної роботи покладені дослідження у зазначеній сфері українських вчених у юридичній науці таких, як: В. Вовк, І. Дахова, Т. Дудаш, М. Козюбра, С. Косінов, О. Осинська, О. Петришин, С. Погребняк, Ю. Разметаєва, М. Савчин, О. Скакун, Т. Цувіна й ін. Водночас проблеми обмеження прав людини в умовах дії особливих правових режимів, які виникають на сучасному етапі державотворення, змушують до подальшого наукового пошуку їх вирішення.

Обмеження прав людини є надзвичайно актуальною, необхідною та важливою тематикою, що обумовлюється не тільки великою кількістю наукових праць вчених, викладачів вищих навчальних закладів, спеціальних навчальних дисциплін, а ще й практичним аспектом співіснування членів суспільства в межах держави та глобального простору, коли необхідно визначити як забезпечити порядок у суспільстві; які при цьому права можуть обмежуватися, а які – ні; який порядок такого обмеження; як при впровадженні інституту обмеження прав людини дотриматися таких правових принципів як справедливість, рівність, верховенство права тощо.

Актуальність дисертаційного дослідження підтверджується і виконанням його відповідно до Державної цільової програми відновлення та розбудови миру в східних регіонах України, схваленою розпорядженням Кабінету Міністрів України від 31 серпня 2016 р. № 892-р, Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки, схваленої указом Президента України від 27 вересня 2021 року № 487/2021, Плану законодавчого забезпечення реформи в Україні, схваленої постановою Верховної Ради України від 04 червня 2015 року № 509-VIII, Пріоритетних

напрямів фундаментальних та прикладних наукових досліджень у галузі права, затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 26 березня 2021 року № 12-21, цільової комплексної програми Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого «Теоретичні проблеми розвитку державотворчих процесів та правової системи України, № 0111u000969».

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, що містяться в дисертації. Питання обмеження прав людини в умовах особливих правових режимів посідає особливе місце у теорії права, що обумовлено значущістю прав людини для гарантування та забезпечення принципу гуманізму. Тому без вирішення базових питань, пов'язаних з належною нормативною регламентацією особливостей обмеження конкретних прав людини в умовах дії військового або надзвичайного стану, побудова правової держави неможлива.

На жаль, не дивлячись на поступові зміни, аналізуючи це питання, можна зробити висновки про значні проблеми в гарантуванні непорушності прав людини при їх обмеженні, що в свою чергу й обґрунтовує актуальність і важливість здійсненого Анастасією Мерник дисертаційного дослідження.

Положення, висновки та рекомендації, що містяться в дисертації, є достатньою мірою науково обґрунтованими. Дисертація ґрунтується на комплексному підході до розгляду питання обмеження прав людини в умовах особливих правових режимів. Зміст дисертації відбиває логіку мети та предмета дослідження. Він передбачає аналіз як теоретичних проблем з теми дисертаційного дослідження на сучасному етапі, так і питань правозастосування.

В цілому задовільно обрано методологію наукового дослідження, було застосовано різні методи пізнання: загальнофілософський (універсальний), який використовувався на всіх етапах пізнавального процесу; загальнонаукові методи, зокрема, діалектичний метод, аналіз, синтез, аналогія та інші, спеціально-юридичні методи наукового пізнання (формально-юридичний, порівняльно-правовий та ін).

Використана значна нормативна база для цього дослідження, яка включає як закони та підзаконні нормативно-правові акти України, так і Рішення

Європейського суду з прав людини та міжнародні правові документи, акти Конституційного Суду України.

Зміст дисертації в цілому характеризується необхідним теоретичним і науково-методологічним рівнем вирішення поставлених завдань. За допомогою визначень понять, проведеної систематизації та класифікації авторка аргументувала свої позиції щодо проблем інституту обмеження прав людини. Загалом, дисертація значною мірою є цілісною і завершеною працею, що зумовлено наявними у розпорядженні дисертантки нормативними і науковими джерелами.

Також слід відзначити прийнятне концептуальне вирішення задач дисертаційної роботи, логічний порядок подачі матеріалу, що дозволило авторці знайти власну точку зору на аспекти досліджуваної нею теми, побудувати систему аргументації, що відображає як предмет дослідження, так і власну авторську позицію.

Дисертантка добре оперує матеріалом, що використовує у роботі, демонструє знання теми дослідження та використаних нею джерел.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що представлена робота є комплексним дослідженням, в якому на основі опрацювання проблем теоретичного, нормативного і правозастосовного характеру, розроблене системне бачення умов обмеження прав людини в умовах дії особливих правових режимів.

Можна погодитись з класифікацією цілей обмеження прав людини в умовах особливих правових режимів і умовного розмежування їх на публічні (захист основ конституційного ладу, забезпечення безпеки держави), приватні (захист здоров'я, прав та законних інтересів осіб) та публічно-приватні (захист моральності). Складає науковий інтерес дослідження юридичної категорії «загальний інтерес», який за сутністю та загальною спрямованістю може включати інтереси державної безпеки, інтереси національної безпеки, громадський добробут, суспільну безпеку, громадський порядок, запобігання злочинам, підтримку основ моралі та моральності, безпеку та захист здоров'я населення, дотримання прав людини, інтереси економічного добробуту країни, охорону територіальної цілісності, запобігання розголошення конфіденційної інформації, забезпечення правосуддя, підтримку громадського спокою.

Загальний інтерес включає в себе інтереси осіб, які надаються не тільки певній групі, а мають за своїм характером належати всьому суспільству і впливати на спільну реалізацію окремими суб'єктами такого інтересу.

Варта уваги думка авторки про те, що на певній території можуть існувати одразу декілька особливих правових режимів, які відміні за обсягом дискреційних повноважень та змістом обмежень прав людини. В таких випадках рішення про запровадження кожного з них має передбачати відмінності між причинами їх запровадження та встановлювати різні механізми контролю спеціально створених органів за використанням дискреційних повноважень органів публічної влади.

Загалом дисертація є самостійною науковою працею, яку виконано з дотриманням принципів академічної доброчесності. Наукова новизна, висновки та пропозиції сформульовані автором самостійно й обґрунтовані на підставі особистих досліджень.

Повнота викладу в наукових публікаціях. Усі основні наукові ідеї, положення та висновки дисертації належною мірою є апробованими, доступними широкому науковому загалу. Вони оприлюднені авторкою в розділі монографії, двадцяти чотирьох наукових публікаціях, опублікованих у вітчизняних та міжнародних наукових фахових виданнях, репрезентовані на науково-практичних конференціях, семінарах, «круглих столах».

Узагальнюючи наведене, можна констатувати, що дисертація Мерник Анастасії Муслімівни виконана на необхідному науковому рівні, про що свідчать чітко сформульовані ключові завдання дослідження, достатній ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень та висновків, зроблених у ньому, наукова новизна та практична значимість ряду одержаних результатів.

Дискусійні положення та зауваження до дисертації. Загалом позитивно оцінюючи дисертаційну роботу Мерник Анастасії Муслімівни, водночас вважаю за необхідне звернути увагу на дискусійні питання, суперечливі положення, окремі недоліки, робота над якими могла б слугувати предметом подальших наукових досліджень чи певної дискусії під час публічного захисту. Вони зводяться до наступних:

1. Є певні неузгодженості між метою, завданнями та висновками

дисертантки. Зокрема, дисертантка визначила завданням дисертаційного дослідження **«формулювання концепції обмеження прав людини в умовах особливих правових режимів на підставі аналізу теорії та практики функціонування особливих правових режимів, а також інституту прав людини, на основі вивчення і узагальнення доктринального доробку, вітчизняного та зарубіжного законодавства та практики його застосування»**, задля чого, найперше, було поставлено завдання **«продемонструвати цінність прав людини у сучасному світі»** (стор. 7 дис.).

2. Не є дуже вдалим визначення обмеження прав людини, під яким запропоновано розуміти **«встановлені правом максимально дозволені обсяг та міра можливої реалізації прав людини, необхідні для охорони та захисту суспільних цінностей, зокрема прав інших осіб»** (стор. 11 дис.). Все ж більш правильним було б вести мову про **максимально дозволені обсяг і міру можливого втручання у права людини**, а не про **максимально дозволені обсяг і міру можливої реалізації прав людини**, оскільки може скластися хибне уявлення, що при обмеженні прав людини скасовується загальнодозволений принцип (дозволено все, що не заборонено законом) правового регулювання для особи. Як правило, обмеження прав – це винятки із існуючих прав, юридична неможливість здійснення окремих із них, навіть коли обмеження викладається у формі урегульованого порядку здійснення того чи іншого права. Іншими словами, встановлення обмежень – це не визначення того, що дозволяється, а того, що обмежується, що є виключенням із існуючого права.

3. Дещо спрощеним виглядає твердження про те, що **«[с]вобода людини обмежується: 1) свободою інших людей; 2) кількістю прав, що їй належать; 3) її фізичними і моральними силами, потребами для користування правом... Оскільки право свободи є загальним для всіх людей, то кожен може робити тільки те, що відповідає свободі всіх інших людей. У цих межах свобода називається законною, дії, що виходять за межі, незаконними та свавільним»** (с. 52 дис.). Межі здійснення прав: обумовлена природою прав людини, принципами конституційного ладу сфера реалізації прав людини. В основі меж права лежать не тільки потреби

врахування свободи інших людей, а й соціальні цінності і орієнтири, які відіграють величезну роль у розумінні дозволеного у суспільстві.

4. Дисертантка стверджує, що залежно від рівня встановлення обмеження прав, вони можуть бути класифіковані на: загальні (обмеження права здійснюється на нормативному рівні, є загальним та неперсоніфікованим) і індивідуальні (обмеження конкретизовано, персоніфіковано, застосовується в чітко визначеному обсязі) – с. 65 дис. Однак тут потрібно вести мову швидше про об'єктивне і суб'єктивне право, про нормативне регулювання і про застосування права.

Є не зовсім точним запропоноване розрізнення обмеження прав і обмеження щодо їх реалізації (стор. 67 дис.). Дисертантка стверджує, що останні слід відрізнити від обмежень права, оскільки вони не обмежують саме право, а лише встановлюють певні умови, які необхідно виконати, щоб отримати той обсяг та зміст права, який передбачений законодавством. Як уявляється, в останньому випадку мова має йти не про обмеження, а про встановлення обсягу і змісту відповідного права.

5. Видається, що авторка не до кінця визначилася із розумінням співвідношення інтересів, людини, суспільства і держави та фундаментальними ідеями, які лежать в основі цього балансу, оскільки в різних місцях викладаються суперечливі висловлювання по цій темі. Так, зокрема, стверджується, що **«взаємозалежність інтересів особистості і держави здавна потребувала свого врегулювання і пошуків відповідного розумного балансу»** (с. 78 дис.), що існує **«необхідність визначення розумного балансу інтересів особистості і держави, що є умовою досягнення соціальної рівноваги, розумного і стійкого ладу держави»** (с.79), що має діяти принцип **«взаємозалежності інтересів особистості й держави»** (с. 83), що існує **«завдання досягнення балансу інтересів особистості, суспільства і держави»** (с. 89 дис.), що **необхідне досягнення «балансу відносин між громадянами і державою»** (стор. 95 дис.) тощо. Хоча за підсумком розгляду питання співвідношення інтересів особи, суспільства і держави стверджується, що **«підхід, відповідно до якого в юридичній науці та практиці закріплюється пріоритет інтересів індивіда в порівнянні з інтересами держави, сьогодні є більш обґрунтованим та в**

цілому узгоджується з нинішнім розумінням значення обмежень прав людини в правовій державі» (стор. 99 дис.).

Однак залишається без відповіді питання, якими ж є фундаментальні ідеї, що лежать в основі співвідношення інтересів. Твердження про те, що «[п]ризначення права й полягає саме в розмежуванні інтересів, що між собою зіткнулися» і що «питання про право тоді тільки і виникає, коли одному визнаному інтересу протиставляється інший, також визнаний і так само вимагає для себе забезпечення можливості існування» (с. 79 дис.) не є достатнім. Більше того, створюється ілюзія, що держава має якийсь особливий інтерес, відмінний від інтересів суспільства і що особа отримує обов'язки від держави і несе обов'язки від неї, адже остання «наділена легальним примусом щодо суспільства» (с. 75 дис.), що «[н]еможливо в реалізації конституційних прав бачити тільки інтереси особистості або, навпаки, тільки інтереси суспільства. Особистий інтерес повинен кореспондувати громадському, а інтереси суспільства – відповідати інтересам особистості» (с. 97 дис.). Слід було б більш точно пояснити ідеї, що лежать в основі бачення співвідношення інтересів особи, суспільства і держави, уникнути позитивістської точки зору, яка може завдати значної шкоди автономії особи, а відтак її правам і свободам.

Конструктивна відповідь на це питання лежить у площині розуміння природи і призначення держави, як держави, що утворюється на основі суспільного договору і головним обов'язком якої є утвердження і забезпечення прав людини (стаття 3 Конституції України). Із сказаного слідує, що існує загальний принцип переваги інтересів людини над інтересами суспільства і держави. Що є лише окремі сфери, де існує потреба пошуку балансу інтересів особи і суспільства заради реалізації цілей, важливих як для суспільства, так і особи. І що є дуже невелике коло питань, в яких перевага має бути віддана суспільним інтересам задля збереження суспільства як такого.

Хоча заради справедливості слід сказати, що дисертантка згадує в одному місці про концепцію суспільного договору (с. 49 дис.), однак в цілому стосовно розуміння держави дисертантка стоїть скоріш на позитивістських позиціях, аніж визнання договірного характеру держави, бо у дисертантки

держава – не публічно-правовий союз народу, а **«універсальна політична форма організації суспільства, яка характеризується: суверенною владою; політичним і публічним характером; реалізацією своїх повноважень на певній території за допомогою діяльності спеціально створених органів: наданням своїм рішенням обов'язкового характеру; встановленням податків»** – с. 123-124 дис.).

6. Розглядаючи питання про особливі правові режими та їх види (розділ 2), дисертантка обмежилась викладом загальних положень про види правових режимів у світі та загальним описом таких режимів в Україні, втім в останньому випадку не було здійснено спроби принаймні назвати усі наявні у чинному законодавстві види особливих правових режимів (дисертантка класифікує усі правові режими на особливий режим надзвичайного стану; особливий режим воєнного стану; інші види особливих правових режимів – с. 143 дис.). Нічого не сказано щодо правових режимів, передбачених Кодексом цивільного захисту України, Законом «Про захист населення від інфекційних хвороб», Законом «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», Законом України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» та ін. Відповідно і введення в дію та припинення дії особливих правових режимів страждають тим же недоліком (підрозділ 2.3. дис.).

7. Слід було б більш точно виокремити наукову новизну у авторському розумінні інституту обмеження прав людини, під яким дисертантка розуміє «інститут права, який складається з взаємопов'язаних, узгоджених між собою норм конституційного, кримінального, цивільного, адміністративного, екологічного та інших галузей права, міжнародного публічного права, які встановлюють порядок, підстави, умови, правомірність, механізми звуження змісту та обсягу прав людини» (стор. 16 дис.). У науковій правничій літературі це поняття досить добре висвітлене. Пошлемось хоча б на Ю.О. Фігеля, який у своїй статті «Теоретичні аспекти обмеження прав людини» констатує, що «[i]нститут обмеження прав є міжгалузевим, охоплює норми конституційного, адміністративного, кримінального, цивільного, трудового та інших галузей права. Він регулює відносини влади і підпорядкування, а том у для нього характерний субординаційний або імперативний метод правового регулювання.

Обмеження основних прав здійснюється як шляхом прямих заборон, так і вилученням тієї чи іншої правомочності зі змісту конкретного права, а також шляхом встановлення спеціального порядку реалізації такого права». І що **«обмеження – це ... також зменшення обсягу прав і свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб»**. (<https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/5037/vnulpurn201683759.pdf>).

8. Розглядаючи питання принципів обмежень прав людини в умовах особливих режимів (розділ 4 дисертації), дисертантка називає такі можливі принципи обмежень: принцип доцільності; принцип законності; принцип мінімальної достатності; принцип єдності; принцип диференційованості; визнання людини, її прав найвищою цінністю та поваги до гідності особистості; відповідність та співмірність обмежень конституційним цілям; принцип рівності; заборона на обмеження прав і свобод за ознаками соціальної, расової, національної, мовної чи релігійної приналежності; вимога щодо певної правової форми закріплення обмежень; відповідність обмежень прав міжнародним стандартам. Однак в дисертації розглядає детально лише три принципи: законності, рівності і пропорційності. Звісно, рамки дисертаційного дослідження не давали змоги розглянути усі названі принципи і їх дію в усіх особливих правових режимах. У цьому випадку, очевидно, слід було б хоча схематично окреслити їх вплив на права людини у відповідних особливих режимах.

Висловлені зауваження можна розглядати як такі, що носять переважно дискусійний характер та не здійснюють суттєвого впливу на рівень виконаного дисертаційного дослідження. Вони мають на меті запросити здобувачку до наукової дискусії та сприяти подальшому науковому пошуку. Теоретичні результати й наукові положення, викладені в дисертації, збагачують розуміння проблематики обмеження прав людини, застосування відповідного законодавства, свідчать про прирощення дисертантом наукового знання.

Слід вказати на значимість роботи, її висновків, значного числа наукових положень для поглиблення розуміння проблематики обмеження прав людини в умовах запровадження особливих правових режимів. Дисертаційне дослідження Мерник Анастасії Муслімівни пропонує вирішення важливої наукової проблеми, розкриває правову природу, поняття

і сутність категорій «обмеження прав людини в умовах особливих правових режимів», «особливий правовий режим» та інших дотичних до цієї сфери юридичних категорій.

На підставі викладеного слід дійти висновку, що дисертація Мерник Анастасії Муслімівни на тему «Обмеження прав людини в умовах особливих правових режимів: загальнотеоретичні аспекти», подана на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук, має необхідні ознаки самостійності, завершеності, в ній отримані науково-обґрунтовані результати, що у сукупності мають істотне значення для розвитку юридичної науки. Дисертація відповідає вимогам присудження наукового ступеня доктора наук, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 р. № 1197, а його авторка заслуговує на присудження наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю за спеціальністю 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень».

Офіційний опонент:

Завідувач кафедри

загальнотеоретичного правознавства та публічного права

Національного університету «Києво-Могилянська академія»,

доктор юридичних наук, професор

А. П. Заєць

26 січня 2024 року

